

”I takt med tiden. Olof Palme 1927-1969” och ”När tiden vände. Olof Palme 1969-1986”

Referat från samtal mellan biografins författare, historikern och professorn Kjell Östberg och tidigare s-politikern, invandrarministern m m Jan O Karlsson i ABF-huset 28 september 2009.

Göran Eriksson från ABF presenterade kvällens program som det tredje seminariet om Östbergs stora Palmebiografi, men att nu skulle det bli ett ”dubbelseminarium” där bägge delarna skulle behandlas samtidigt, Jan O Karlsson, som tidigare varit förhindrad att delta, skulle medverka och publiken få tillfälle att ställa frågor.

Kjell Östberg inledde med att säga att det hade varit enklare att vara medeltidshistoriker; då skulle ingen samtida ha kunnat protestera och säga ”så där var det inte!” Han var beredd, sade han dock, på korrigeringar från folk som varit med.

Olof Palme, fortsatte han, var en av 1900-talets främsta – kanske den främste - politiker i Sverige, detta tack vare sin bredd, sin mångsidighet, sitt engagemang i tidens stora frågor och sin talekonst genom vilken han skapade en lyster omkring politiken som ingen annan. I den första delen ”I takt med tiden” är det fråga om en ”success story”, i den delen skildras Palmes uppåtgående bana fram till tillträdet som partiledare 1969. Sedan blev det, fortfarande ofta framgångsrikt, men mycket mer problematiskt.

Östberg gav denna första del av Palmes liv strukturen av en bildningsresa i tre steg. Den första etappen ägde rum i högborgerligheten som han föddes in i och genom vilken han på ett naturligt sätt ägde ett vittförgrenat kontaktnät i vad som skulle komma att bli hans politiska motståndsläger. När han träffade Jacob Wallenberg bad denne honom alltid ”hälsa mamma” och Carl Bildts farmor var med vid hans dop. Så liten var bourgeoisin i Sverige. Man beundrade det gradvis alltmera auktoritära Tyskland, men någon svaghet för de nazistiska ideal som snart utvecklades har aldrig kunnat påvisas hos Olof Palme, även om det inte saknats försök i den vägen. Hans utbildningsgång var dock den klassiska överklasspojken: han gick på internatskola, han utbildade sig till reservofficer – i kavalleriet – och han tog snabbt en jur kand. Han företog en bildningsresa till USA – Tyskland hade säkert gällt om det hade varit före kriget.

För en ung man med denna bakgrund var det ju ett stort steg att gå med i det socialdemokratiska ungdomsförbundet men det var just vad Olof Palme gjorde 1951, berättade Östberg. Varpå han tillade att det kanske inte var ett så stort steg ändå, för efter kriget rådde en sorts socialliberal konsensus om att man skulle bygga upp välfärdsstaten tillsammans. Och det tidiga 50-talet var också ideologiskt en urvattnad tid för socialdemokratin, det kan man läsa om i Erlanders efterlämnade dagboksanteckningar där han beskriver idétorkan och bristen på politisk glöd som ett elände. Allt hade blivit pragmatik.

Palmes andra bildningsresa var uppgiften som Tage Erlanders sekreterare. Statsministerns kansli bestod vid denna tid av, förutom, statsministern själv, en sekreterare och en vaktmästare. Samt Palme. Nu skaffade han sig systematiskt kunskap om maktens innersta cirklar, han lärde sig det taktiska spelet i regering och riksdag och han både knöt kontakt med och rekryterade själv medarbetare till Erlanders växande stab. Han blev själv riksdagsman och så småningom minister.

Den tredje bildningsresan skedde inom arbetarrörelsen. Som studieledare inom SSU och senare som Erlanders handsekreterare gjorde han otaliga resor ut i landet och lärde så känna rörelsen i grunden. Bland annat tillhörde han i många år ABF:s styrelse.

Olof Palme var alltså i hög grad en ”doer”, något som Erlander också påpekade i en intervju 1984, med tillägget att de ideologiska frågorna därför kanske delvis kommit i bakgrunden. Snart uppslukades han av de praktiska politiken, budgeten osv som alla andra, sade Erlander. En sanning med modifikation, menade Östberg, Palme var alltid ideologiskt engagerad, men på femtiotalet tillhörde han mittfåran i en föga radikal socialdemokrati. Tillsammans med Assar Lindbeck klagade han på de höga skatterna (de låg då på 25 procent) och han var anhängare av en svensk atombomb.

I och med politiseringen på 60-talet förändrades tiden och Palme med den.

-Min huvudpoäng i första delen handlar om Palmes unika förmåga att ”läsa tiden”, sade Östberg, och detta hängde bland annat samman med hans omfattande läsning av aktuell litteratur, särskilt skönlitteratur. När han var inlagd på sjukhus pga en njurskada i början sextiotalet läste han Sven Lindqvist, Sven Delblanc, Björn Håkansson, Jan Myrdal, Per Wästberg och många fler på ett par veckor. Därefter skrev han till sin andlige mentor, Harry Schein och bad honom rekommendera fler böcker. Han läste om revolutionens aktualitet i Kina, om black power i USA och om kampen mot apartheid i Sydafrika. Allt detta påverkade honom starkt.

När han 1969 blev vald till partiledare efter Erlander var han redan internationellt känd genom sitt Vietnamengagemang och i Sverige var han känd inom hela arbetarrörelsen genom sina otaliga resor land och rike runt. Någon motkandidat fanns inte och förväntningarna var stora. Men bläcket hade nätt och jämnt torkat på kongressprotokollet förrän strejken i Malmberget bröt ut, fortsatte Östberg, nu inne på andra delen av sin biografi. Revolten hade alltså nått från studentupproret till arbetarrörelsens innersta kärna, till de egna. 4000 gruvarbetare protesterade mot både facket och partiet. Samtidigt betonade Östberg att 70-talet var ett stort reformdecennium. Det var då vi fick förlängd sjukförsäkring, dagis, arbetsmiljölagstiftning, arbetsskadeförsäkring, fri abort med mera, med mera. Kanske har inget land någonsin på så kort tid genomdrivit så många och så omfattande reformer, sade han. Jämsides med den inrikespolitiska reformpolitiken fortsatte det utrikespolitiska engagemanget, särskilt riktat mot den tredje världen. Palme blev den självklara samtalspartnern för dess många nyblivna ledare efter kolonialismen fall.

Framgångssagan tycktes alltså fortsätta, men vid horisonten skockades orosmolnen. Genom oljekrisen på 70-talet förändrades de ekonomiska villkoren för reformpolitiken drastiskt, IB-affären fick de intellektuella att tvivla på Palmes radikalism och vilda strejker på olika håll i landet rubade lugnet på arbetsmarknaden.

-Jag är själv ett barn av -68-revolten, berättade Östberg, jag var en av dem som gick i demonstrationståg under Vietnamkriget och skanderade ”Tage och Geijer Nixons lakejer”, senare utbytt till ”Palme och Geijer Nixons lakejer”. Sådan var den politiska atmosfären. Men under ytan på slagorden och kraven på radikal politik ömsade ekonomin skinn under nye finansminister Kjell-Olof Feldt. Inte den offentliga sektorns expansion utan industrin skulle stå för den fortsatta tillväxten och därför måste den stimuleras, skatter sänkas och lönekrav hållas tillbaka. Rosornas krig mellan LO och SAP utbröt, Dakkefejden, Dalaupproret och andra revoltungar slog ut och måste hanteras, unga politiker som Mona Sahlin, Jan Nygren och Margot Wallström protesterade mot åtstramningarna.

Men om den ekonomiska krisen vet dåvarande statssekreteraren i finansdepartementet, Jan O Karlsson mer än jag, sade Kjell Östberg och lämnade över ordet till Karlsson.

Jan O Karlsson inledde med att säga att Olof Palme var i grunden socialliberal och en absolut anhängare av Kjell-Olof Feldts politik. Han menade att välfärden måste finansieras genom en fri företagsamhet; Feldt var inte alls så ensam som han skriver i sin biografi ”Alla dessa dagar”. Han hade stöd av sin statsminister och, uppenbarligen, även av sin statssekreterare. Men bilden ute i bygderna av Palme var delvis en annan. Jan O Karlsson berättade att han redan tidigt under sina resor ute i landet hade stött på vad han kallade ”djupa fickor av motstånd” mot Olof Palme. Folk kunde komma fram och misstänksamt fråga ”den där Palme, hurdan är han egentligen?” eller ”den där Palme, när ska han göra nåt för oss vita någon gång?”

I kampen mellan LO och SAP gällde det för Palme att hålla tungan rätt i mun, att balansera krafterna inom rörelsen. Vid LO-kongressen 1971 beslöt han att ställa sig på Arne Geijers sida i lönerörelsen, detta sedan Geijer hotat med att dra in stödet till partiet om inte så skedde – och finansministern fick bita ihop. Förutom oljekrisen, särskilt drabbande för ett exportland som Sverige, fick vi en löneökning på 30-40 procent. När Fälldin kom till makten 1976 fick han börja med att höja räntan med 2 procent. 1982 när socialdemokraterna kom tillbaka efter ännu ett förlustval 1979, devalverade man strax efter att Fälldin redan hade devalverat för att på så vis lämpa över en del av kostnaderna för krisen på andra länder. Eller som Jan O Karlsson sade, det fanns en idé om att man på så vis skulle kunna hoppa över en annalkande lågkonjunktur. Vad socialdemokraterna, och bland dem Olof Palme, inte förstod var att den tidigare frikostiga reformpolitiken aldrig skulle kunna återskapas. Man hoppades på ljuset i tunneln – men det kom aldrig. Ändå, underströk han, var 70-talet en enastående reformperiod, inte minst på jämställdhetens område.

I starka ordalag berömde han Östbergs bok som ett verk av en äkta historiker som inte skrivit ett ord utan belegg och som dessutom skapat något så ovanligt i Sverige som ett helporträtt av en politiker. Vad han vände sig mot var dock föreställningen av Palmes liv som ett "ödesdrama", som han tyckte att anslaget i andra delen vittnade om, där inledningsorden lyder "Äntligen stod den nye statsministern i talarstolen..." Palmes karriär var inget ödesdrama förrän natten till den 1 mars 1986. Sedan blev det ett ödesdrama men inte förr, sade Karlsson, och vittnade om det goda humör och den tillförsikt som Palme visat under den personliga kontakt som de odlat i många år tillsammans med en annan av "Palmes pojkar", Anders Ferm. De hade fortsatt att träffas regelbundet, även sedan både Ferm och Karlsson lämnat sina befattningar i regeringskansliet, för att motverka separationsångesten, som han sade. Karlsson hade pratat med Palme på förmiddagen samma dag som han blev mördad, allt hade varit bra. Visst hade han varit trött och deppig efter valrörelsen 1985, men det var snarast en "kemisk" reaktion som kan inträda hos folk som jobbat på högvarv och låtit adrenalinet flöda. Efter spurten är det lätt att känna sig avslagen, men det går över när man återfår jämvikten. Och det hade Palme fått.

Kjell Östberg fick frågan på vilket sätt han hade arbetat varpå han svarade att den svenska offentlighetsprincipen med omedelbar tillgång till alla handlingar och protokoll tyvärr hade gjort det svårare för historiker att få fram samtida källor.

-I England dröjer det 30 år innan politiskt material blir offentligt, sade han, där är arkiven fulla av handlingar eftersom man knappast fruktar att bli "avslöjad" under sin levnad. Men i Sverige, sade han, läggs allt mindre material i offentliga arkiv och det har blivit bara sämre med åren. Efter Palme finns inte heller många brev sparade – de som finns har jag skrivit, sade Karlsson – han var den första telefonpolitikern som avhandlade allting per telefon. Därför får vi historiker skapa egna källor genom att intervjua folk som var med, sade Östberg, och på så vis kan man fånga en stämning, en atmosfär som gällde då men ofta inga säkra uppgifter. Medan man i England har en genre som kallas "life and letters" skulle man i Sverige kunna tala om "liv och protokoll", sade han och hänvisade till den mycket speciella kultur av sammanträdesprotokoll som utvecklats i Folkrorelsesverige och där man kunnat följa en frågas behandling, åtminstone förr.

Hur påverkad var Olof Palme av de olika skaffärer som drabbade honom, alltifrån IB-poch Geijeraffärerna till Harvardaffären? Jan O Karlsson menade att han hade förmåga att hålla sådant på avstånd, men att han trots allt påverkades om anklagelser och tillvitelser kom för nära fick han klart för sig när Bertil Östergrens starkt Palmehatiska bok kom ut. När han tillsammans med några medarbetare skämtade om boken inne i Palmes rum bad han dem sluta upp, "förstår ni inte att den där boken kommer att stå på hyllorna i biblioteken när mina barn och barnbarn växer upp?"

-Men sen blev Bertil Östergren svårt sjuk och vem satt då vid hans dödsbädd om inte Olof Palme, berättade Jan O Karlsson.

Ett kortare meningsutbyte skedde när Jan O Karlsson sade att Östberg, när det gällde IB-affären mera hade skildrat mediernas bild av vad som skedde än skeendet självt, varpå Östberg svarade att om det finns något som är absolut fastslaget så är det att Palme förnekade sanningen när avslöjandet kom – mot Erlanders inrådan – detta har fastslagits av säkerhetstjänstkommissionen. Östberg underströk att IB-affären som symbolisk fråga framför allt skadat förhållandet mellan Palme och de intellektuella. IB-affären gjorde Palme till en trixare för många intellektuella.

Vad hade hänt om Palme inte hade blivit skjuten, på vilket sätt hade hans politiska bana fortsatt? Östberg menade att Palme inte omfattade någon alternativ ekonomisk teori om hur man kunde sköta ett samhälle, kanske hade han avgått när ekonomin tog över politiken på åttiotalet. Jan O Karlsson trodde att både Palme och Ingvar Carlsson skulle ha avgått och att Ann-Greta Leijon hade blivit socialdemokratins första kvinnliga ledare och Sveriges första kvinnliga statsminister.

Kerstin Vinterhed